

РОМАН ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «КЛЮЧ» У ЛАБІРИНТІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

VASYL SHKLIAR'S NOVEL "THE KEY" IN THE LABYRINTH OF INTERTEXTUALITY

Оріненко І.М.,

orcid.org/0009-0000-5399-0480

*студентка I курсу магістратури українського відділення філологічного факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Нечиталюк І.В.,

orcid.org/0000-0001-8826-2766

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті проаналізовано феномен інтертекстуальності постмодерністського твору на прикладі роману Василя Шкляра «Ключ». Українська література в умовах постмодернізму зазнає постійних змін. Особливо це стосується наукових поглядів на масову та елітарну літературу, що є важливою складовою сучасного літературного процесу. Зазначеній проблемі присвячені праці багатьох теоретиків постмодерністського напрямку. Окремі аспекти цього питання висвітлено в науковому доробку українських критиків: Н. Зборовської, М. Зубрицької, А. Таранової, Р. Чорновола-Ткаченка та інші.

У цьому контексті розглянуто роман Василя Шкляра «Ключ», який є своєрідним лабіринтом інтертекстуальної гри автора. Так, творчість письменника вирізняється активним використанням прецедентних художніх текстів, які він майстерно залучає до своїх творів. Уже закономірністю стало те, що кожен наступний роман Василя Шкляра привертає пильну увагу читачів, тому деякі дослідники називають його «батьком українського бестселера». Роман «Ключ» сповнений містики, яку не можна проаналізувати поза детективним сюжетом, ця таємничість ніби пронизує весь твір, вирізняючи його з-поміж багатьох інших українських детективів.

У статті розкрито багатозаровість роману «Ключ», який пронизаний інтертекстуальними зв'язками, що роблять його багатограним і багатозначним. Інтертекстуальність у цьому випадку є не лише літературним прийомом, а й інструментом збагачення смислу авторського задуму роману, що розширює його ідеологічний контекст. Роман Василя Шкляра «Ключ» є своєрідною мозаїкою цитат, зверненням до чужого слова, введенням у текст алюзій та гри.

У результаті дослідження було з'ясовано, що джерелами запозичень у творі є біблійні тексти, давньогрецька міфологія та давньоукраїнські вірування, творчість Й. В. Гете, А. К. Дойля та інші класичні мотиви. Також автор вводить у сюжет символіку імен та чисел разом із тлумаченням та за їх допомогою грає з читачем протягом всього перебігу подій у романі.

Ключові слова: постмодернізм, елітарна та масова література, детективний жанр, інтертекстуальність, алюзія, символіка імен та чисел.

The article analyses the phenomenon of intertextuality of a postmodernist work on the example of Vasyl Shkliar's novel "The Key". Ukrainian literature in postmodernism is undergoing constant changes. This is especially true of scientific views on mass and elite literature, which are important components of the contemporary literary process. The works of many postmodern theorists are devoted to this problem. Some aspects of this issue are highlighted in the scientific work of Ukrainian critics: N. Zborovska, M. Zubrytska, A. Taranova, R. Chornovil-Tkachenko, and others.

Vasyl Shkliar's novel "The Key" is a kind of labyrinth of the author's intertextual play. The writer's work is distinguished by the active use of precedent-setting literary texts, which he skilfully incorporates into his works. It has already become a regularity that each subsequent novel by Vasyl Shkliar attracts close attention of readers, which is why some researchers call him the "father of the Ukrainian bestseller". The novel "The Key" is full of mysticism that cannot be analysed outside of the detective plot; this mystery seems to permeate the entire work, distinguishing it from many other Ukrainian detective novels.

The article reveals the multilayered nature of the novel "The Key", which is full of intertextual connections that make it multifaceted and multivalent. Intertextuality in this case is not only a literary technique, but also a tool for enriching the meaning of the author's intention and expanding its ideological context. Vasyl Shkliar's novel "The Key" is a kind of mosaic of quotations, an appeal to someone else's word, the introduction of allusions and play into the text.

The study found that the sources of borrowings in the novel are biblical texts, ancient Greek mythology and ancient Ukrainian beliefs, the works of J. W. Goethe, A. C. Doyle, and other classical motifs. The author also introduces the symbolism of names and numbers into the plot, along with their interpretation, and uses them to play with the reader throughout the course of the novel.

Key words: postmodernism, elite and mass literature, intertextuality, allusion, symbolism of names and number.

Постановка проблеми та її значення. У сучасному науковому дискурсі постає питання протиставлення елітарної та масової культури.

Художній простір твору перетворюється на своєрідну мозаїку з цитат, введених у текст алюзій, ремінісценцій, гри та пародій на мотиви класичної

літератури. У контексті постмодернізму яскравим представником виступає український письменник Василь Шкляр, який майстерно вплітає у свої твори прецедентні художні тексти, що вимагають залучення фонових знань читача; створює своєрідну мережу алюзій, для розуміння якої необхідний культурний та інформативний досвід.

Мета статті – розкриття інтертекстуальності як явища діалогу між текстами у романі Василя Шклера «Ключ».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Українська література в умовах постмодернізму з початку ХХІ століття зазнає постійних змін. У сучасному літературному просторі активно ведуться дискусії щодо проблеми протиставлення масової та елітарної культур. Особливо це стосується наукових поглядів на масову літературу, кожен з яких пропонує певну систему уявлень про художність літературного твору, зумовлює його форму та зміст, характерні специфічні ознаки. Йдеться не тільки про відмінності в стилі, поезиці, але й загалом про інший спосіб спілкування письменника з читачем. Дослідниця Ніла Зборовська з цього приводу зазначає, що «масова література – це комерційна текстуальність для мас, комерційний фактор активно проникає в індивідуальний акт творчості, спонукаючи для використання популярних форм» [2, с. 3–8]. Твір масової літератури нерідко перетворюється на специфічний комерційний продукт з орієнтацією на масового споживача.

Щодо концепції елітарної літератури, невід’ємними умовами створення й реалізації художніх світів є активізація комунікативного процесу з реципієнтами, який побудований на засадах інтелектуальної гри. Тому гра, яку покладено в основу діалогу автора з читачем, стає метою, до якої письменник прагне як до найвищої форми реалізації культури. Спілкування між автором та читачем у масовій літературі будується на принципово інших засадах. Як зауважує Анна Таранова, масова література «самоорганізується залежно від потреб читачів, вона не гомогенна та не уніфікована, інакше б утратила популярність» [6, с. 50–56].

Утім постмодерна література сприяє синтезуванню у текстах елементів масового і високого письменств, що ставить під сумнів різке протиставлення цих двох літературних понять. У такому контексті активно поєднуються із інтелектуальною складовою та створюють оригінальний симбіоз форми і змісту детективні оповідні моделі. Твори детективного жанру завжди користувалися популярністю, вони відзначалися високою подієвістю, заплутаним сюжетом та несподі-

ваним фіналом. Юрій Ковалів дає таке визначення детективу: «Різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов’язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв’язання логічної задачі» [4, с. 271].

До таких творів належить роман В. Шклера «Ключ», хоча за сюжетом, формою і способом викладу автором думок він аж ніяк не вписується в рамки класичних канонів детективу. Анна Кривопишина наголошує на тому, що письменник поєднує характерні ознаки кількох провідних жанрів: «„Ключ“ називають детективним трилером, авантюрно-еротичним бойовиком і водночас філософсько-соціальним твором» [3]. Сам Василь Шкляр не заперечує того, що «одні назвуть цей роман детективом. Другі побачать у ньому твір еротичний. Треті вважатимуть його містичним, окультичним або й ритуальним. Усіх, хто шукатиме в ньому тільки перше, друге або третє, прошу його не читати» [9, с. 5].

Дослідники творчості письменника (Я. Голобородько, В. Саєнко) зазначають, що однією з ознак прозового доробку Василя Шклера є потяг до інтертекстуальності, що впливає на осмислення та формування думки реципієнтами щодо тієї чи іншої ситуації та розширює читацький діапазон асоціацій. Автор, свідомо чи несвідомо, вводить у роман прецедентні тексти, що зацікавлює читача-філолога, який зчитує багатозначність та занурюється у підтекст. Адже, як зазначає Р. Чорновол-Ткаченко, «основним положенням теорії інтертекстуальності можна вважати те, що завдяки своїй знаковій природі, будь-який текст перебуває у взаємозв’язку з усіма іншими текстами, і що ці міжтекстові зв’язки актуалізуються під час його сприйняття» [8, с. 83].

Головний герой роману, який також є наратором, – Андрій Крайній, за професією приватний журналіст, опиняється «без даху над головою». У цій ситуації важливу роль відіграє мотив зустрічі – розлуки, який є вихідною точкою для розгортання сюжету – таємничий незнайомиць дає Андрію ключ від квартири на Рогнідинській. Крайній намагається розгадати загадку ключа, проте з’ясувати всі деталі йому так і не вдається. Автор залишає у читача відчуття недовомленості, що перегукується із концепцією відкритого твору У. Еко. Так, він розрізняє два типи творів: відкриті твори («твори у русі»), які містять у собі можливості й перспективи для творчої взаємодії з читачем, заохочують читача до творення значень тек-

сту разом з автором, та закриті (завершені) твори, які «насправді хочуть, щоб ми думали по-їхньому» [1, с. 408–417]. Завдання автора – створювати відчуття недовомовленості, неоднозначності семантичного поля власного твору.

Характерною ознакою роману «Ключ» є введення автором у сюжетну канву символіки імен та чисел разом з тлумаченням. У творі часто фігурують числа 2 та 3, події розгортаються навколо таємниці ключа від квартири під номером 13. Так, дія роману розпочинається із зустрічі друзів у кав'ярні «Троє поросят»: «Саме звідси, із „Трьох поросят“, усе й починається. Сотні разів я прокручував подумки кожну розмову, згадуючи кожне обличчя і не раз ще ходив до тієї кав'ярні, аби відтворити в пам'яті найдрібнішу дрібницю» [9, с. 10].

Цифра 3 переслідує головного героя протягом усього сюжетного лабіринту: назва кафе, яке стало точкою відліку подій, номер будинку та поверху, де розташовувалася квартира: «Трійка ж переслідує від першого дня – будинок номер три, третій поверх, у числі тринадцять теж трійка...» [9, с. 89]. Андрій Крайній постійно роздумує про те, що трійка – число рівноваги й порятунку та протиставляє її двійці – числу фатальному та лихому: «Чому я зациквився на цій французькій, не інакше як тут теж якийсь натяк чи знак, може, відповідь треба шукати в Дебароля чи Сен-Мартена, який число два вважав лихим і фатальним, а в трійці вбачав порятунок» [9, с. 89].

Щодо символіки імен, то цікаво інтерпретоване у романі ім'я Саватія Ярчука, на якого полне головний герой: «...Саватій – гебрейською (цієї мови не знав навіть я) означає “суботній чоловік”, а ярчуками колись давно називали псів, котрі нюхом розпізнають відьом...» [9, с. 48]. У подальшому ключові події твору відбуватимуться саме у суботу.

На цьому авторська гра з читачем не зупиняється. Жіночий антропонім Сана (кохана Андрія Крайнього), утворений від лексеми Оксана, для українського іменника не є типовим скороченням. Так, ім'я Сана викликає в читача асоціацію з іншомовною лексемою «сан», що означає «святий». Також можна провести паралелі з латинським словом «sanare» – «лікувати». Сана упродовж усіх подій, які розгортаються в романі, дійсно справляє, у певному сенсі, «лікувальний ефект» на головного героя. Він порівнює її з Аріадною, що є алюзією на давньогрецький міф про Тесея та Мінотавра: «– Сано, ти моя Аріадна. – Спокійно, Тесею, – незворушно сказала вона. – Не забувай, що врятувала тебе від Мінотавра, а ти покинув мене Діонісові» [9, с. 80].

Упродовж роману Андрій Крайній блукає лабіринтами чужої таємниці в пошуках Мінотавра, розмотує нитку Аріадни, намагаючись нанизати на неї перлини своїх логічних доказів. Але час від часу він то губить цю нитку, то знову знаходить: «Усе починалося так просто й банально (саме у тій непримітності й губилася ниточка Аріадни, за яку я не міг ухопитися)...» [9, с. 11]. Головний герой подумки перебирає, як намисто, події та людей, намагаючись вхопитися за кожну намистинку та не загубити важливих деталей: «... я ліг на ліжко поверх покрівця і подумки знов став перебирати своє намисто. Воно видавалося мені абсолютно довершеним, залишалося тільки перевірити на міцність чорну нитку, на яку я його нанизав. Воно, це намисто, було вже для мене більш ніж фетишем, воно стало тим магічним об'єктом, на якому зосереджується кожен медіум, щоб прикликати привиди не лише з минулого, а й з майбутнього» [9, с. 210].

У цьому лабіринті подій яскраво помітна присутність містичних елементів, які надзвичайно зацікавлюють та окреслюють детективну фабульну лінію тексту. Ключ дістається Андрієві в досить містичний спосіб – від таємничого незнайомця, який незабаром безслідно зникає. Цей епізод сприяє подальшому розгортанню детективної лінії.

Головний герой так і не знаходить власника ключа, натомість втрачає все: «світ став велетенською порожниною» <...> тепер в нього не було жодної близької людини, і <...> «навіть дому свого не було». Він залишається закинутий у чужий, ворожий світ, де відчуває «порожнечу чужого житла» [9, с. 24].

У кінці роману намисто, яке герой так клопітливо збирав – розсипається, бо ніяка логіка не встоїть перед містиком та потойбіччям. Після всього коловороту подій Андрій Крайній зізнається: «А взагалі, якщо чесно, то мене більше нічого не цікавить. Серце моє зачерствіло і стало камінним. Я нікого не люблю, і ніхто не любить мене» [9, с. 250]. Головний герой доходить висновку про неможливість розумом осягти буття та опиняється на краю його абсурдності, адже не дарма ж його прізвище Крайній.

У романі «Ключ» письменник також звертається до релігійних текстів, апелюючи до осіб, істот, предметів, місць вагомих для різних релігій. Так, автор дає головному героєві, Андрію Крайньому, портретну характеристику, де порівнює його з Ісусом Христом, яку повторює декілька разів – спочатку від імені самого героя, а потім від третьої особи: «...самотній чоловік, безпар-

тійний, інтелігентний, високоосвічений, вільно володіє французькою і грабаром, фарсі і гуджараті, вік Ісуса Христа, зріст 182 сантиметри, був одружений всього лише один раз, кажуть, що симпатичний...» [9, с. 23]; «Симпатичний чоловік з невеличким шрамом, віку Ісуса Христа, упевнено перетнув залу кав'ярні і підійшов до столика, за яким сиділа молодша від нього років на п'ять жінка» [9, с. 24]. Можливо, автор натякає на так звану винятковість головного героя, який виконує досить символічну роль.

Алюзія на біблійні тексти розгорається, коли стає очевидною гра слів. Як відомо, Андрій – це ім'я одного з апостолів Ісуса Христа, який за легендами проповідував вчення Христа на наших землях і передбачив заснування Києва, і мав прізвисько Первозваний. Первозваний – етимологія прозора – перший, кого позвали, або ж перший, хто кличе. Натомість головний герой Андрій Крайній, тобто той на якому все закінчується, як ми вже зазначали, той що знаходиться на межі.

Письменник на цьому не зупиняється й на противагу образу Бога з'являються інші герої, з рисами диявола, які зустрічаються Андрієві протягом роману: «Мені вже нічого не хотілося, і під сатанинський регіт вусатого мефістофеля я поплентав до дверей, поволік свою собаку печаль на собачий холод, і коли вийшов надвір і сапнув морозної свіжості то побачив, що падає сніг» [9, с. 16]. Мефістофель, образ злого духа в міфології епохи Відродження, у наведеному контексті є засобом увиразнення образу чоловіка, який, очевидно, мав типову для нього поведінку. Василь Шкляр відсилає читача до роману Й. В. Гете «Фауст» та використанням прецедентного імені Мефістофель створює тривожний настрій, налаштовує читача на очікування небезпеки або якогось обману.

У творі також наявна алюзія на одного з героїв оповідань про Шерлока Холмса А. К. Дойля – доктора Ватсона, який був незмінним помічником Шерлока й допомагав в його справах: «Втім, мене дужче за люджерів хвилював Саватій Ярчук, і я багато віддав би, аби поруч сидів мій дорогий, мій незамінний доктор Ватсон у спідниці» [9, с. 92]. Варто зауважити, що у романі «Ключ» такий образ трансформується під контекст ситуації. «Доктор Ватсон у спідниці» – Сана, допомагає головному героєві та є невід'ємною складовою його спокою та комфорту.

У подальшому розгортанні сюжету важливе місце посідають готелі, які є місцем розкриття кримінальної таємниці, трагічної розв'язки всієї детективної історії. У романі «Ключ» – це готель «Млин», власниками якого є подружня пара:

Саватій Ярчук (про якого ми вже згадували) та його дружина Каміла. Тут і відбувається розкриття страшної таємниці в досить неочікуваний спосіб, Сані не вдається вибратися живою, а Андрій мимохіть стає вбивцею. Можна припустити, що автор не випадково обрав місцем цих подій саме млин, адже за давніми повір'ями українців це житло чорта, де він ночами перемелює тютюн і дражнить людей, які там ночують. Образ чорта в цьому випадку може втілювати як Саватій, так і Жора, його товариш.

Роман завершується тим, що Андрій віддає ключ від сумнозвісної квартири незнайомцю, котрий шукає житло. Здавалося б, містика жахливого фатуму людини з ключем продовжується, проте такого ж нещастя, яке трапилося з Андрієм, не відбудеться з новим власником ключа, адже усі «злі сили» уже покарані та знешкоджені саме Крайнім.

Філософське навантаження твору та його ідея закладені і в назві роману. С. Форманова зазначає, що ключ – це «коловорот долі, життєвий шлях, карма. Герой роману отримав ключ і від того, як він себе поводить, залежить його визначеність, мораль, життєвий досвід. Це філософія автора» [7]. Письменник не випадково переплітає назву роману з образом головного героя, Андрія Крайнього. Він «крайній», той, кому довірено ключ від таємниці, яку він намагається розгадати. Зрештою, Андрій Крайній виконав своє призначення. І тепер вир подій стосується іншої людини, якій він простягає ключ на долоні й каже: «А я поспішаю на потяг. Маю тривале відрадження» [9, с. 252].

В. Шкляр так і не дає остаточної, відповіді на те, від кого ж точно Андрій отримав цей ключ, даючи читачеві право для власних роздумів та розслідувань. Автор залишає відкритий фінал у романі «Ключ», який невідповідний, бо в ньому прочитується так багато смислів, які потрібно розпізнати читачу

Отже, проаналізувавши роботи зарубіжних та українських дослідників можемо сказати, що у сучасному науковому постмодерному дискурсі постає питання протиставлення літератури елітарної та масової. У цьому контексті детективні оповідні моделі активно поєднуються з інтелектуальною складовою. Інтелектуальна гра з читачем стає характерною ознакою елітарної літератури. До таких творів належить роман Василя Шкляра «Ключ», який за сюжетом, формою і способом викладу автором думок не вписується в рамки класичних канонів детективного жанру. Герої, події, епізоди демонструють авторське вміння

обіграти дійсність так, що вона набуває ознак міфу. Розкриття детективної таємниці відбувається так швидко й несподівано, що читач може бути злегка шокований таким поворотом подій.

Отже, роман «Ключ» Василя Шкляра можна назвати унікальним явищем. Гармонійне поєд-

нання детективної фабули та містики підносить його на високий щабель у сучасній літературі. Письменник, синтезуючи ці елементи в романі, пропонує сучасному читачу варіант поєднання інтелектуального письма із популярними формами масового письменства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Центр гуманіт. дослідж., Наук. т-во ім. Шевченка; за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. 633 с.
2. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема. *Слово і час*. 2007. № 6. С. 3–8.
3. Кривопишина А. Масова та елітарна література: природа художності в українському романі початку ХХІ століття: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук : 10.01.06 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2018. 219 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А – Л. 608 с.
5. Сучасна українська література : компендіум / Валентина Саєнко. Одеса : Астропринт, 2014. 352 с.
6. Таранова А. «Велике нечитоме» і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства. *Слово і час*. 2008. № 11. С. 50–56.
7. Форманова С. В. Функціональна семантика заголовка як ключ до розуміння художнього твору (на матеріалі роману Василя Шкляра «Ключ»). *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 370–372.
8. Чорновол-Ткаченко Р. С. Теорія інтертекстуальності: цілі, завдання, методи. *Вісник СумДУ*. № 11 (95). 2006. Т. 2. С. 82–87.
9. Шкляр В. «Ключ». Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2023. 256 с.